

УДК 930.1 (477) : 070 (477) (091) «18/19»

Оксана Гоцур

**ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТА ПОЛІТОЛОГІЧНІЙ
ДУМЦІ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ПИТАННЯ)**

Автор у статті досліджує історичну орієнтацію України як ключову проблему української публіцистичної думки кінця ХІХ — початку ХХ ст. На основі дослідження виокремлено концепції історичної орієнтації України.

Ключові слова: Україна, історіографія, українська публіцистика, історична орієнтація.

Автор в статье исследует историческую ориентацию Украины как ключевую проблему украинского публицистического мнения конца ХІХ — начало ХХ ст. На основе исследования выделены концепции исторической ориентации Украины.

Ключевые слова: Украина, историография, украинская публицистика, историческая ориентация.

An author in the article probes the historical orientation of Ukraine as key problem of Ukrainian publicism opinion of end ХІХ —to beginning of ХХ item. On the basis of research conceptions of historical orientation of Ukraine are selected.

Key words: Ukraine, historiography, Ukrainian publicism, historical orientation.

Актуальність теми зумовлюють два чинники. По-перше — історична орієнтація України завжди була предметом роздумів українських громадських та політичних діячів та науковців. Про історичну орієнтацію України вони говорили в контексті таких політичних реалій, коли Україна перебувала під владою Російської імперії та Австро-Угорської. Результати та погляди цих роздумів стали підґрунтям сучасної української геополітики як науки та з огляду на відсутність чіткої зовнішньополітичної інтеграції з боку державного керівництва залишається предметом висвітлення у сучасній українській пресі та

ЗМІ в цілому. Проблемою стратегічної інтеграції України дослідники зацікавилися на початку останнього десятиріччя XX століття, коли СРСР розпався, що стало причиною заодно й розпаду біполярної геосистеми та утворення самостійної і незалежної України. Нові геополітичні реалії, які тоді виникли, викликали потребу в пошуку своєї зовнішньополітичної належності.

Другий чинник, це геополітична, гео економічна та соціокультурна рубіжність України. Українська влада здійснює практичні кроки на політичній арені світу з огляду на відносини основних суб'єктів сучасної геополітики: США, ЄС, НАТО та Росії.

Мета дослідження — простежити тяглість питання історичної орієнтації України в поглядах українських публіцистів та науковців кінця XIX — початку XX ст. Мета зумовлює виконання такого *завдання* — виокремити основні парадигми історичної орієнтації України, які були актуальними в кінці XIX — початку XX ст.

Досліджуючи концептуальні засади геополітичних пріоритетів України, сучасний український дослідник В. Булгаков у цьому контексті визначає такі її геополітичні вектори: слов'янофільський (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, С. Гулак, І. Франко, Р. Лашенко, М. Грушевський); чорноморсько-адриатичної федерації українців, чехів, словен, сербів і хорватів (С. Томашівський, С. Шелухін); чорноморсько-балтійської федерації українців, білорусів, поляків і литовців (Ю. Липа, С. Рудницький); західноєвропейський (Нестор, Г. Кониський, М. Драгоманов, Б. Крупницький); східно-західної рівноваги (І. Лисяк-Рудницький, М. Грушевський); геоцентричний вектор (В. Винниченко) [2, 10].

Це, на перший погляд, ґрунтовна та повна класифікація концепцій геополітичних векторів України, але вона, на нашу думку, потребує доповнення у поданому ряді представників й уточнення. Адже не враховані погляди на геополітичну дилему таких відомих українських діячів і мислителів нашого минулого, як М. Хвильового, В. Липинського, С. Бандери, Д. Донцова, Ю. Вассіяна, так і сучасних дослідників — Я. Пеленського, Я. Дашкевича, М. Рябчука, Я. Ісаєвича. Окрім цього, ще одним недоліком цієї класифікації є те, що при її розробці дослідник не врахував культурний чинник та історичні реалії, в яких жив той чи інший публіцист, а лише політичний чинник у поглядах публіцистів, що і стало основною причиною відсутності з'ясування

геополітичних поглядів згаданих постатей у класифікації В. Булгакова. Це помилковий підхід, адже культурний чинник, до якого входить і релігія, і освіта, і культура як така, є важливою підставою при реальному обранні геополітичної стратегії будь-якою країною.

Варто зауважити, що на формування української політичної думки кінця XIX — початку XX століття щодо зовнішньополітичної орієнтації держави вплинули такі чинники: географічне положення України, завдяки якому держава знаходиться на перехресті східних і західних культурно-цивілізаційних впливів; пошук шляхів налагодження міждержавних відносин із сусідніми країнами, які в різні історичні епохи розглядали і сприймали Україну як об'єкт своїх впливів; погляд на країну як на безпосередню спадкоємницю Київської Русі, що дає підстави для формування свого регіонального лідерства й відповідно своєї геополітичної стратегії; науково-культурні природні, робочі та людські ресурси історично сприяли і сприяють усвідомленню певної унікальності та важливості України на геополітичній карті, що дає змогу країні спиратися на власні сили, а не робити вибір між Сходом і Заходом.

Представники геоцентричної концепції вважають, що головними в розбудові держави й відродженні нації є не зовнішні чинники, а внутрішні. Вирішення завдання здатна забезпечити тільки опора на власні сили, на життєву творчу енергію та потенційні можливості українського народу. Тому дослідники геоцентричної концепції не шукають однозначної відповіді на запитання про те, чи Україна є частиною Європи чи все-таки Східного світу. Зокрема, про це пише сучасний історик Я. Дашкевич у статті «Україна на межі між Сходом і Заходом XIV—XVIII ст.». У ній він послуговується поняттям Великого кордону, який проходив через Україну, тим самим стверджуючи, що Україна була на межі Сходу чи Заходу. Цей кордон не був своєрідним бар'єром чи нездоланим муром, а «Великий кордон на Україні був зоною різноманітних етнічних контактів, що діяли за принципом вибіркового фільтра: не все те, що було характерне для Сходу без спротиву сприймали на Заході і навпаки (це, зокрема, стосується релігійних ідей). А сприймали багато. Здається, західні цивілізації сприйняли більше елементів Сходу, ніж східні цивілізації — Заходу. Це пояснюється, мабуть, більшою гнучкістю і меншим консерватизмом Заходу, з іншого ж боку — набагато динамічнішим мусульманським фундамен-

талізмом. Великий кордон на Україні не лише палахкотів вогнем, але й був зоною етнокультурного обміну. Границі не лише роз'єднували, але й об'єднували народи — в усякому разі так було в минулому» [6, 50].

Це розуміння проблеми, яке запропонував Я. Дашкевич, є яскравим підтвердженням тези, яку висловив український сходознавець першої половини ХХ сторіччя А. Синявський: «Територія України в період річкових культур та середземноморській, як і в пізніші часи, особливо з утворенням Багдадського халіфату на південному заході Азії й Кордовського на далекому заході Європи в Іспанії, була перепуттям між Сходом і Заходом. Далі вона стає тим битим шляхом народів, що переходили між Уралом та Каспієм на Захід» [15].

В. Винниченко наголошує на тому, що сила українського народу може бути «тільки в нашому народі, в злитті з нашими внутрішніми силами... Коли вони хотітимуть самостійності Української Держави, тоді зовнішні сили повинні будуть серйозно подумати над тим, чи можна задовольнити це хотіння» [4, 106]. Таким чином він є представником геоцентричної концепції.

Ю. Липа розробляв балто-чорноморський вектор розвитку держави. У праці «Призначення України» він, зокрема, пише: «Зрештою пригляньмося до геополітичних тенденцій України. Передусім, не Схід і не Захід є джерелом України... Визначення напрямної на схід чи захід — це, передусім, нищення власного характеру, духовности, що прийшла з півдня» [10, 235]. У цій книзі, яка вийшла друком 1938 року у Львові, публіцист приділяє особливу увагу геополітичній ролі України, висуває ідею «одності будучини» нашого народу, обґрунтовує «відвічну вісь української землі і відвічну вісь українського духа». Ю. Липа протиставив ідеї великої Росії концепцію великої України з опертям нашої держави на чорноморський і середньоморський геополітичні простори: «Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудови цієї Хати. Геополітично будучи, для української державності потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра — в усякому разі, південно-північна вісь» [10, 238]. Він зазначав, що особливу роль відіграло Чорне море у часи Литовсько-Руської держави і стверджував, що джерелом України є не Схід і не Захід — «підложенням її раси, підложенням її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був Південь» [там само].

Такі ж ідеї знайшли своє обґрунтування в його іншій відомій праці «Чорноморська доктрина» (Варшава, 1940 р.). На думку автора, країни Чорноморського басейну мають спільні інтереси, а сам регіон творить певну цілісність і має величезні потенційні можливості. І саме сильна і незалежна Україна, історія якої нерозривно пов'язана з Чорномор'ям, покликана вдихнути нове життя у цей регіон, ставши його лідером, і разом з іншими країнами регіону створити сильну політичну одиницю.

А. Жук, який був одним з організаторів СБУ, у 1918 році опублікував статтю «В які державні зв'язки повинна входити Україна» [9, 1–2], у якій відстоював думку про те, що Україна, не маючи спільних інтересів ні з Польщею, ні з Литвою, ні з Росією, повинна стратегічно прагнути співпрацювати з такими регіонами на Сході, як Дон і Кубань зі суміжними областями Терськ, Астрахань, Оренбург, Урал і Ставрополь та іншими східними регіонами, заселеними українцями. Зв'язок з цими регіонами дасть змогу Україні дійти до Каспійського моря і Середньої Азії і обривав би дорогу Москви до Кавказу, що дало б можливість опанувати кавказькі порти й встановити тісні контакти з чорноморськими країнами.

Балто-чорноморську доктрину розробляв також батько української геополітики С. Рудницький. Основні його геополітичні ідеї чітко окреслені в працях «Чому ми хочемо самостійної України?», «Українська справа зі становища політичної географії», «Огляд національної території України», «До основ українського націоналізму», які у 1994 році були перевидані у Львові окремою книгою.

На його думку, на протигагу російському імперіалізму Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь та Україна мають сформулювати «балтійсько-понтійську» федерацію, осередком якої мала б стати Україна як найбільша серед названих держав. Балтійсько-Понтійська федерація мала б стати протигагою російській експансії і рівновагою щодо великих держав Західної Європи, сприяла б виживанню цих держав [14, 6]. На основі моделювання географії майбутніх центрів світової сили С. Рудницький застерігає західний світ про недопустимість включення України до складу Російської імперії, яке могло би багатократно посилити російські експансіоністські амбіції і стало б передумовою анексії Росією країн Центральної Європи.

Найважливіша заслуга С. Рудницького в тому, що він всебічно обґрунтував роль географічного чинника в житті етносу, у становленні та розвитку української державності. На його думку, історичну долю України зумовлюють насамперед особливості її географічного розташування. Україна є «межовою землею» на південному сході Європи. Вона лежить на межі як географічній (степу та лісостепу), так і культурній (європейського Заходу та азійського Сходу, середземноморського Півдня і балтійської Півночі). Саме це не раз оберталось для України великими бідами.

Концепція прозахідної орієнтації України в історії української публіцистики постає як намагання в духовно-культурному та історико-політичному відстоюванні твердження про європейську (прозахідну) належність нашої країни.

І. Нечуй-Левицький у праці «Українство на літературних позах з Московщиною» аналізує культурне, а зокрема літературне, національне відродження країн Європи, України та Росії тодішньої епохи, робить висновок, що у цьому плані Європа пішла значно далі, ніж Росія. Насамперед це зумовлено централістичним державництвом Росії, яке заважає розвиватися їй самій, а також Фінляндії, Польщі, Грузії, а ще більше Україні. Але не зважаючи на це, українська земля багата на таланти, бо народ наш має «національно-психічну силу». «Україна не має своєї держави, але зате має народ, національність, дуже багату національну поезію, а се й є ґрунт поезії та книжної літератури дужчий й багатіший для поетичної літератури. Маємо сей ґрунт, — маємо й будемо мати свою літературу і без своєї державності», — стверджує автор [12].

Навіть М. Грушевський, для якого спочатку ідеалом була «федералізація соціалістичних республік Європи», рівноправними членами якої мали б бути «Українська Радянська Республіка і Російська Советська», згодом зрозумів помилковість своїх тверджень. Тоді він пише: «Перше, що я вважаю пережитим і ворожим, що згоріло в моїй кабінеті, се орієнтація на Московщину, на Росію... я вважаю таке визволення від «песького обов'язку» супроти Московщини незвичайно важним і цінним» [5, 10].

Тому публіцист починає розробляти прозахідну орієнтацію України, стверджуючи: «Україна ХІХ в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом в глухий кут великорусько-

го культурного життя... Український нарід належить до західноєвропейського, чи, коротше сказати, — просто-таки європейського коругу не силою тільки історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське життя з західним, а й самим складом народницького характеру» [5, 16]. Контакти з Європою мають допомогти ліквідувати технологічний розрив і відновити культурні відносини і таким чином гарантувати зовнішньополітичну безпеку. З цього виводить М. Грушевський необхідність нашої західної орієнтації, яка є заміною російській орієнтації.

«Україна була органічним складником Середньої Європи — ним вона і мусить бути» — саме такою є головна ідея праці Д. Донцова «Підстави нашої політики». У цій праці публіцист обґрунтував потребу творення геополітичного комплексу Середньої Європи, у якому вирішальну роль мали б відіграти незалежні та стабільні Україна та Польща. З геополітичного погляду Д. Донцов розглядав Росію як найбільшого ворога України та наголошував на тому, що вона без України перестане бути наддержавою.

Аналізуючи концепт «Європа-Росія», Д. Донцов приходить до висновку, що Росія царська й Росія більшовицька — це одне і те ж явище — російське месіанство, яке воює із Заходом. Він пише: «Росія завше була носителькою ідеалу месіанства — се перший висновок... Росія всякий етап до експансії до 1917 року (слов'янофільство, неославізм) і пізніше (більшовизм) трактувала в перспективі своєї боротьби з Європою яко такою, і це другий висновок, до якого приходимо. Вона інстинктивно чула, що кожне розширення Європи, політичне чи культурне, загрожує її існуванню» [7, 25–26].

О. Баган зауважує, що Д. Донцов перший так переконливо й концептуально увів ідею самостійності України в парметри геополітики Середньої і Східної Європи, поставив боротьбу України на вістря цивілізаційного протистояння між Заходом і Сходом, наголосив на докончній оксидентилізації української психології і культури [1, 7–8].

Проти проросійської орієнтації виступав і публіцист М. Ганкевич. Зокрема, він у своїй статті «Федералізація чи самостійність» пише: «Федераційна Росія — це безличне фарисейство, за яким криється російський імперіалізм, давна російська захланність і заборчість; це ліберальна маска найбільшого ворога демократії на Сході Європи» [13, 38–42].

Духовно-культурний аспект бачення України в її орієнтації на Схід чи Захід — комплексна проблема, яка включає в себе такі основні сфери життя будь-якого народу та держави, як культура, церква, література. На кожній з цих сфер досліджуваної нами проблеми свою увагу акцентували українські публіцисти, адже, як свідчить історія, поступально-висхідний природний рух будь-якої країни можливий лише завдяки внутрішньогенеративній силі — культурі, літературі та церкві. Це гуманітарне ядро народу, яке не дозволяє його стерти з лиця землі. Допоки є воно, доти живе народ, а разом з ним країна. Ще митрополит Андрей Шептицький у статті «З філософії культури» писав: «Світ тепер оцінює національні культури так високо, що тільки під формою національної культури можна здобути місце у всесвітній культурі» [13, 14]. Тим самим він наголошує на обов'язковості орієнтації на всесвітню культуру, але цей процес не можливий без збереження і вироблення свого національного стилю.

В. Липинський стверджував, що корені візантійського православ'я ближчі до коренів римських, на відміну від «удержавленого синодального православ'я всеросійського» [11, 66]. Під «римським корінням» він розумів виросле з того коріння дерево католицизму. «Маючи в своїй нації і Схід і Захід, і одну і другу церкву, і один та другий — то ці то інші форми приймаючий і сам в собі переможний історичний напрям — ми мусимо, коли хочемо бути нацією, ці два напрями під гаслом єдності та індивідуальності нашої національної в собі весь час гармонізувати. Без такої гармонізації ми гинемо як нація: підпадаєм — не завойовані ніким чужою зброєю, а завжди власним внутрішнім розкладом — під впливи то східної Москви, то західної Польщі. Гинемо, покарані за невиконання того завдання, яке дано нам, бо ці дві наші, загарбуючи нас в часах слабости душі нашої, сусідки — одна по своїй східно-православній, а друга по своїй західно-католицькій ексклюзивності — його виконати не в силі. Отже, щоб бути українцями і щоб була Україна, держімося кожний своїх традиційних основ своїх коренів...» [11, 65–66], — саме таким чином В. Липинський бачив синтезу, яка мала стати запорукою виконання месіанської ідеї.

Але категорично проти такої синтези виступав Ю. Вассиян, який вважав, що сила нації полягає якраз у протилежному, — у «перемозі того культурного дуалізму, бо ці дві струї так історично і психологічно

уражені, сформовані і спрямовані, що їх натуральною тенденцією не є доповнювати себе, але виключати, поборювати і нищити» [3, 269].

«Вплив на Україну з боку католицького Заходу і візантійського Сходу» — саме таку проблему порушує Ю. Вассиян в іншій праці: «Простір між Москвою і Візантією». Розглядаючи ці два протилежні релігійні світогляди, публіцист віддає перевагу Заходу й католицькій церкві перед Сходом (Візантією) і відповідно східним християнством. На відміну від Заходу «в основі візантійської держави не жив і не творив один центральний антропологічний тип», адже «життя східно-римського цесарства — це властиво повільне конання в атмосфері найвищої штучності зовнішніх форм блиску, в яких уже не було тіні монументальної величі, простоти й силової дійсности римського духа». Отже, вплив Візантії на Україну не міг бути позитивним. Західна ж Церква впродовж багатьох століть була рушійною силою збереження «духа гегемонії» Заходу й виконувала основне завдання — перетворювати цей дух в якісну дію. У роздумах Ю. Вассияна простежується певна аналогія: завмираючий, але величавий Рим не просто спровокував, а надихнув на рішучі дії варварів (германські племена), а завмираюча, але анемічна Візантія на аналогічні дії слов'янську варварську Північ не надихнула. Проголосивши ідею створення «Третього Риму», поєднавши візантійський цезаропапізм з державницьким інстинктом і залізною дисципліною своїх азійських завойовників, Москві поступово вдалося стати найбільшою потугою на сході Європи.

У дослідженні проблеми орієнтації України в духовному вимірі важливу роль відіграє публіцистика М. Хвильового. Так, висхідною точкою у відстоюванні власних позицій України в культурному плані для Хвильового-публіциста є література. Зокрема, у памфлеті «Московські задрипанки» (із циклу «Апологети писаризму») він закликає рівняти українську літературу на краші європейські зразки, на «психологічну Європу». А не виховувати українське мистецтво на європейській культурі та цінностях, це означає затримувати його розвиток. «Наша орієнтація, — констатує М. Хвильовий під час літературної дискусії 20 рр. XX століття, — на західноєвропейське мистецтво, на його стиль і на його прийоми» [16, 428].

Представником концепції проросійської орієнтації України можна вважати М. Драгоманова, котрий не мислив України без Росії. Зо-

крема, він вважав, що відірвання українського населення від інших країв Росії (політичний сепаратизм) є річчю не лише немислимою, але й для інтересів українського народу непотрібною. Публіцист у «Передньому слові (до «Громади», 1878)» виступив проти політичного усамостійнення України, а натомість висловився за введення федеративного устрою. «Українцям — писав він у «Передньому слові...», — замість того, щоб рватись зложити свою державу, ...ліпше старатись розбавляти усяку державну силу й прямувати до волі краєвої й громадської вкупі з усіма іншими країнами й громадами. От через те українцям найліпше виступати з думками не стільки національними, скільки автономними і федеральними» [8, 301].

Отже, розглядаючи проблему історичної орієнтації України, публіцисти кінця XIX — початку XX століття брали до уваги чотири чинники: тогочасні політичні історичні реалії, в яких перебувала Україна, географічний, культурний та релігійний чинники. З огляду на ці чинники українська публіцистична та політологічна думка окреслила п'ять концепцій історичного орієнтаційного розвитку держави: прозахідну, проросійську, геоцентричну, балто-чорноморську, балтійсько-понтійську.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. *Баган О.* Геополітична стратегія українського націоналізму в міжвоєнну добу / О. Баган // *Визвольний шлях.* — 2007. — № 9. — С. 3–18.
2. *Булгаков В. А.* Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України : авторефер. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / В. А. Булгаков. — К., 2002. — 18 с.
3. *Вассиян Ю.* Простір між Москвою і Візантією // *Степовий Сфінкс : Суспільно-філософські нариси : твори / Юліан Вассиян.* — Торонто, 1972. — Т. 1. — 350 с.
4. *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення. — К. : Криниця, 1991. — 186 с.
5. *Грушевський М.* На порозі нової України. Гадки і мрії / М. Грушевський. — К., 1991. — 128 с.
6. *Дашкевич Я.* Україна на межі між сходом і Заходом / Я. Дашкевич // *Записки НТШ: Праці історико-філософської секції.* — Львів, 1991 — Т. ССХХІІ. — С. 39–57.
7. *Донцов Д.* Підстави нашої політики / Д. Донцов. — Нью-Йорк, 1957. — 211 с.

8. *Драгоманов М.* Переднє слово (до «Громади», 1878) // *Вибране / Михайло Драгоманов.* — К., 1991. — 354 с.
9. *Жук А.* В які державні зв'язки повинна входити Україна / *А. Жук* // *Вісті закордонної преси.* — 1918. — № 12. — С. 1–2.
10. *Липа Ю.* Призначення України / *Ю. Липа.* — Л. : Просвіта, 1992. — 270 с.
11. *Липинський В.* Релігія і Церква в історії України / *В. Липинський.* — К. : Фотовідеосервіс, 1993. — 126 с.
12. *Нечуй-Левицький І.* Українство на літературних позовах з Московщиною [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // <http://ukrcenter.com/library/read.asp?id=4563&read=true>
13. Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини XX століття) : [зб. текст. / упор. С. Кость]. — Л., 1994. — 259 с.
14. *Рудницький С.* Чому ми хочемо самостійної України? / *С. Рудницький.* — Л. : Світ, 1994. — 416 с.
15. *Синявський А.* УРСР та Близький Схід у світлі геополітики // *Вибрані праці / Антін Синявський.* — К., 1993. — 253 с.
16. *Хвильовий М.* Московські задрипанки // *Твори / Микола Хвильовий.* — К., 1990. — Т. 2. — 450 с.